

USMON AZIM SHE'RIYATIDA PEYZAJ-METAFORA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15260014>**Aziza Elmirzayeva***ToshDO'TAU Adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti)**magistratura mutaxassisligi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya. Maqolamizda buyuk shoir Usmon Azim ijodidagi peyzaj-metafora masalasiga to'xtalib, she'rlarda qo'llanilgan peyzaj va ularning metaforik ma'no kasb etishi haqida so'z yuritamiz. Shu bilan birgalikda maqolamizda tabiat tasvirlari insonning ichki his-tuyg'ularining timsoli sifatida ishlatilganligiga e'tibor qaratamiz. Tabiat manzaralari (peyzaj) metaforaga qay tarzda aylanganligi xususida Usmon Azimning she'rlarini tahlil qilish orqali xulosalar beramiz.

Kalit so'zlar: metafora, peyzaj, tabiat, ichki kechinma, metaforik obraz.

Abstract. In our article, we will touch upon the issue of landscape metaphor in the work of the great poet Osman Azim, and talk about the landscape used in poems and their metaphorical meaning. At the same time, in our article, we will pay attention to the fact that images of nature are used as a symbol of human inner feelings. We will draw clear conclusions about how natural landscapes (landscapes) become metaphors by analyzing Osman Azim's poems.

Keywords: metaphor, landscape, nature, inner experience, metaphorical image.

Peyzaj fransuzcha "paysage" so'zidan olingan bo'lib, "mamlakat", "joy" degan ma'noni bildiradi. "Lirik asarlarda peyzaj detal sifatida beriladi va lirik qahramonning kayfiyati, holati u turgan makon va payt haqida tasavvur uyg'otadi. U qahramonlar holat, kayfiyatini gavdalantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Uning yordamida qahramonning ruhiyatiga kirib borilib, voqealar jarayoni asoslab beriladi" (Ulug'ov, 2017, 69–bet). She'riyatda peyzaj aksariyat hollarda lirik qahramonning ichki dunyosini ochish vazifasini bajaradi. Badiiy asarda peyzaj ikki xil usulda yuzaga chiqadi:

1. Lirik qahramon holatini tabiat tasviri bilan uyg'un (parallel) tasvirlash;
2. Lirik qahramon holatini tabiat tasviri bilan qarama-qarshi (kontrast) tasvirlash.

Tabiat tasviri orqali shoir o'zining badiiy niyatini ta'sirchan tarzda o'quvchiga yetkaza oladi. Peyzaj-metafora esa tabiat manzaralari orqali insonning ichki holati, his-tuyg'u va kechinmalarini o'xshashlik asosida ifodalovchi badiiy tasvir vositasi hisoblanadi. Soddaroq qilib aytganda peyzaj-metafora bu – tabiat tasvirini odam his-tuyg'ularining timsoli sifatida ishlatishdir. Ya'ni tabiat manzaralari (peyzaj) metaforaga aylanadi. Peyzaj – tog', daryo, yomg'ir, qor, shamol, osmon, daraxt, bulut, fasllar kabilar bo'lsa, metafora esa ular orqali ifoda etilgan ko'chma ma'nolar: qayg'u, shodlik, muhabbat, yolg'izlik, sevinch, g'alayon

kabi insonga xos his tuyg'ular hisoblanadi. Ana shu jihatdan Usmon Azim she'rlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ijodkor ko'zlagan ma'no yanada teranlashadi va ta'sirchanligi kuchayadi. Shoirning quyidagi misralarini olaylik:

Nogoh salqin keldi avgust so'ngida,
Yomg'ir yog'ib o'tdi bugun ertalab.
Ertalab sabrning ko'zi o'ngida,
Men sening ismingni aytdim erkalab.

Keng o'quvchilar doirasiga ma'lum bu she'rda tabiat tasviri, yomg'irning yog'ishi juda chiroyli ifodalangan. Usmon Azimning o'ziga xos va kuchli ruhiy ta'sirga ega bu she'ri ichki ruhiy holatlar va ularga mutanosib tabiat tasvirlari juda o'rinli ishlatilganligi bilan ahamiyatlidir. She'rda peyzaj-metafora va badiiy tasvirlar orqali ko'ngilning iztirobi, hazin holati va taqdir bilan kurashib, axiyri ko'nikkan lirik qahramon kechinmalari aniq ifodalangan. Avgust so'ngida salqin kelishi, yomg'ir yog'ishni boshlashi hech kimga sir emas. Ammo, shoir nima uchun "nogoh" so'zini ishlatyapti? Aynan shu so'zdan holatning lirik qahramon ichki holatiga mutanosibli anglashiladi. An'anaviy she'riyatda yomg'irning yog'ishi insonning ichki yig'lashi, g'uborlarining to'kilishiga o'xshatiladi. Aynan bu misralarda ham yomg'ir yog'ishi – iztirobning, his-tuyg'ularning tashqariga chiqishi (yig'lash va qayg'u) metaforik holatidir. Agustning so'ngini esa umidning tugab bitayotgani, deyish mumkin. Chunki, ma'lum bo'lganidek yaqinlashayotgan kuz fasli – ayriliq nishonasidir. Kuz fasli ko'p hollarda, qayg'u, ayriliq, hijron ramzi sifatida ishlatiladi. Keyingi jumladagi "sabrning ko'zi" esa metafora – sabrga odamga xos xususiyatning berilishi. Sabrning ko'zi oldida ismini aytish ifodasi esa tamoman yangicha metaforik holatdir. Go'yo lirik qahramon ma'shuqaning ismini ortiq aytmassikka ont ichgan-u, sabr qilgan. Sabrning ko'zi oldida ismining "nogoh" aytilishi – ham sabrning, ham munosabatlarning tugayotganidan hadiksirab yig'layotgan odam ruhiy kechinmalari ifodasidir. Zero, she'r yakuni ertalab yomg'irning yog'ib o'tishi – shoirning yig'laganligi metaforik holatini to'liq tasdiqlaydi:

Asli bu mung nechun? Taqdir hal bo'lgan.
Umrndan necha kun qoldi, bilmadim.
Sensiz o'lmog'imga qismatim ko'ngan...
Baribir yig'ladim.

"Baribir yig'ladim" ifodasi demak shoirning yuqorida ham yig'laganiga, "Umrndan necha kun qoldi, bilmadim" ifodasi esa ilk misralardagi avgustning so'ngi kunlariga borib bog'lanadi. Usmon Azimning badiiy mahorati orqali peyzaj-metafora mana shunday ham mazmunan, ham shaklan nihoyatda go'zal bo'lgan she'r yaralishiga xizmat qilgan va shunday go'zal tabiat tasvirini so'zga ko'chirib abadiyatga muhrlagan. Zero, shoirning o'zi bu xususda shunday deydi: "Bir haqiqat tobora ayon bo'lib borayapti: faqat so'zga ko'chgan narsagina reallikka aylanadi. Boshqasi tush... Odamlar bu tushlarni o'zlari bilan yo'qlikka olib ketaveradilar! So'z esa, yer, osmon, tuproq, olov kabi qoladi. So'z – dunyoning beshinchi unsuri" (U. Azim, 2020, 3-bet). Shoir she'riyatida yomg'ir yoki kuz bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p she'rlarni uchratamiz. "Yomg'ir yog'di mayda-maydalab, Mayda-mayda

bo'ldi yuragim", "Qiynaladi oftobni kutib, Yomg'irlardan charchagan shahar" kabi misralarini ham yuqoridagi she'r kabi uzoq tahlil qilish mumkin. Usmon Azimning "Yomg'ir haqida ballada" she'ri aynan peyzaj-metaforaning yorqin namunasi bo'la oladi. She'r boshdan oyoq tabiat tasviri va metaforik holatlardan iborat. Biz bu she'rga bir butun metafora sifatida qarashimiz mumkin. Yomg'ir – metaforik obraz, ya'ni lirik qahramonning o'zi:

Bulutlar kiftida etdim sayohat,

Osmondan yergacha yo'lni taradim.

Uchib derazangga yetdim nihoyat,

Men – yomg'ir! Qaragin, jonim, qaragin!

Jami o'n to'rt banddan iborat bu katta ballada birgina tabiatdagi yomg'irning yog'ib-yog'ib so'ng qorga aylanganligi tasviridir. Ya'ni yomg'ir – yaxlit bir metaforik obraz. Yomg'irning qorga aylanishi –metaforik holat. Bu tasvir inson ichki his-tuyg'ulariga peyzaj-metafora vositasi orqali juda kuchli o'xshashlik hosil qilgan. Bir butun she'r bu – peyzaj-metafora va uning ichidagi boshqa barcha metafora va badiiy tasvir vositalari birgina shu metaforik obrazni ochishga qaratilgan. Balladadagi yomg'irning yog'ib qorga aylanishi, lirik qahramonning xoh ruhan, xoh jismonan halokatga yuz tutishi ramzidir. Aynan shu holatni ochish uchun jami o'n to'rt banddagi umid, ilinj, sog'inchi, hadik, muhabbat, orziqish, yolvorish, ziddiyat, ilojisizlik, bebaxtlik kabi bir qator insoniy his-tuyg'ularning metaforik holatlar orqali ifoda etilganini kuzatamiz. Masalan:

Sen meni sevmaysan... Yomg'irman nochor –

Soyabon sathida bekor urindim.

Goho etagingga yetdim beozor,

Goho etigingga bebaxt surindim.

Bu yerda manzara real voqelik – yomg'irning yog'ishi, etaklargacha yetib ho'l qilishi, soyabonga urilishi, oyoq kiyimlarga qorishib ketishi holatidir. Ammo bu yerda holat noreal tasvir ya'ni insonga xos his tuyg'ularning yomg'irga yuklanishi va noreal xatti-harakatlar tufayli inson qalbidagi holatning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Ba'zan metafora real voqelikni noreal voqelikka o'xshatish orqali orqali badiiy tasvirni kuchaytiradi:

Nochor yomg'ir – sevgisiga javob ololmagan, o'zini keraksiz his qilayotgan inson timsoli;

Soyabon sathida bekor urinish – soyabon bu – yomg'irdan pana qiladigan ashyo. Yomg'ir(oshig)dan ma'shuqani to'sib qo'yadigan, qaysidir ma'noda himoya vositasidir. Bu misradagi metaforik ma'noda esa ma'shuqani oshiqqa qo'ygan qalqoni, uning sevgisidan himoya qilish vositasi, to'sig'idir. "Bekor urinish"lari esa oshiqning insoniy orzulari, xomxayollari tashqi manzara – peyzaj orqali ifoda qilinishi;

Etagiga beozor yetish – lirik qahramonning umidi, ma'shuqaga yaqinlashish istagi, ilinji;

Etigiga bebaxt surinish – lirik qahramon muhabbat yo'lida o'zini oyoq osti qilishi, yerga urishi, e'tibordan chetda qolgan sevgining metaforik ifodasi. "Bebaxt surindim" ifodasi esa ezilgan inson tuyg'ularining peyzaj orqali tabiatga o'tishidir.

Ushbu balladadagi har bir band xuddi shu kabi peyzaj-metaforalar bilan to'la va har birini alohida tahlil material sifatida olish mumkin. Adabiyotshunos olim Dilmurod Qur'onov metafora haqidagi fikr va mulohazalarini yozar ekan ushbu ma'no ko'chish turida narsa-hodisalar aynan o'xshash bo'lishini emas, balki ularga xos ma'lum bir belgilardan birining asos sifatida olinishini ta'kidlagan holda yana quyidagi nazariy qarashlarini bayon etadi: "voqelikdagi narsa-hodisalar yoki ko'ngil hollari bilan moddiy olam orasidagi bizga ko'rinmagan, biroq san'atkorona o'tkir nigoh bilan ilg'angan o'xshashliklar asosidagi ko'chimlar o'quvchini hayratlantiradi, unga zavq bag'ishlaydi. Faqat shugina emas, bu nav ko'chimlar o'sha narsa-hodisaga o'zgacharoq nazar solish, ko'ngil holini teranroq his qilishga yordam beradi" (Qur'onov, 2020, 183-bet). Darhaqiqat, yuqorida tahlil qilgan she'rlarimizdagi tabiat tasvirlarining san'atkorona chizgilari ham olimning fikrlarini yanada tasdiqlaydi. Usmon Azimning yana bir qator she'rlari, shu jumladan, "Dasht haqida ballada", "Hayot qo'shig'i", Daraxtlarni zulumot ko'mdi", "Yoz nog'ora chaldi bu oqshom" kabi she'rlarining badiiy kuchi aynan shunday topilmalar orqali ko'z oldimizda to'laqonli gavdalandi. Shu bilan birgalikda, shoirning ba'zi she'rlarini yoki talaygina misralarini shunchaki tabiat tasvirining go'zal ifodalanishi sifatida olishimiz mumkin. Ammo, bu she'rlarda ham peyzaj-metaforadan juda o'rinli va go'zal foydalanilgan:

Beharakat qotdi izg'irin.

Ayoz – falakka qadar.

Nozikkina muz gullari

Derazaga chirmashar.

Bu misralarda qish chillasida sodir bo'ladigan holat tasvirlangan. Ayoz paytidagi derazaga tushadigan naqshlar muz gullariga o'xshatilgan. Bu juda chiroyli peyzaj-metafora namunasi. To'rtinchi misrada esa o'xshatilayotgan narsaga uning belgi-xususiyati emas, harakat-holati ko'chirilgan. Ya'ni muz gullari derazaga (gullar chirmashganidek) chirmashayapti. Bu holat ko'z oldimizda derazaning pastki qismidan yuqoriga qarab naqsh paydo bo'lishi tasavvurini beradi. Usmon Azimning aynan mana shunday peyzaj orqali namoyon bo'lgan va metaforik ko'chim asosida yuzaga kelgan badiiyati yuksak she'rlari talaygina. Bu masalani alohida mavzu doirasida o'rganish esa adabiyotshunosligimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Азимов У. Танланган асарлар: Назм, наср, драматургия. – Тошкент: "Sharq", 2021.
- 2.Азимов У. Уйғониш азоби. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1991.
- 3.Қуроноф Д. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Фан, 2007.

4.Қуроноф Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010.

5.Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари [Матн] : рисола / Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Ҳ. Аҳмедов. – Тошкент: Bookmany print, 2022.

6. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot–matbaa ijodiy uyi, 2017.